

Tanulói részvétel öt magyarországi iskolában

A viharosnak nevezett huszadik század után a huszonegyedik század embere kelletlenül és némileg csalódottan kénytelen tudomásul venni, hogy a történelem nem érkezett nyugvóponthoz. A bőség kosarából korántsem vehet egyaránt mindenki, tartós békéről szó sincs, és szép új világunk állandó kísérő tünetei a folyamatos alkalmazkodást, problémamegoldást, konfliktuskezelést, felelősségvállalást, nyitott elmét, toleranciát és öntevékeny aktivitást igénylő, folyvást átalakuló és naponta más-más kihívásokkal jelentkező társadalmi, gazdasági és kulturális problémák. Az ezek megoldásához elengedhetetlen, fent felsorolt készségeket – amelyek a mindenkori demokráciák alapegységét jelentő aktív állampolgár sajátjai – általános kutatási tapasztalatok alapján a felnövekvő generációk leghatékonyabban a mikrovilágban (jelen esetben az iskolai élet kontextusában), a megélt demokrácia-gyakorlás tapasztalatainak segítségével, interakciók során, a „demokrácia-játék” folyamatos részeseiként sajátíthatják el. Mindezek fényében a demokratikus elvek szerint működő európai államokat tömörítő Európai Unió alapdokumentumai (az Európai Bizottság által kiadott Fehér Könyv – Új lendület Európa fiataljai számára; az Európa Tanács chartája a demokratikus állampolgárságra nevelésről és az emberi jogi nevelésről), valamint a magyar oktatás fundamentumát képező pedagógiai dokumentumok (NAT-ok, kerettantervek) kiemelik az állampolgári nevelés szükségességét és jelentőségét, mintegy európai normává téve a „demokráciára nevelést”. Ez a különböző államokban eltérő hagyományok és problémafókuszok alapján, de hangsúlyosan jelenik meg, magatartási-cselekvési mintákat és attitűdöket kínálva azoknak a 21. századi fiataloknak, akiknek meg kell felelniük a gazdasági válságok, szociális és kulturális feszültségek, demokráciatorzulások és -deficitek kihívásainak, konstruktív folyamatokat indítva el a folyamatosan és gyorsan változó világban.

A tanulók iskolai részvételének, az iskolai demokráciának sokféle manifesztációját, modelljét ismeri a – főképp – 20. századi egyetemes és hazai neveléstörténet, amelyek leginkább a reformpedagógiákhoz kötődnek. Magyarországon a '80-as és '90-es évek fordulóján jelentek meg a diákok iskolai részvételének trendteremtői (igaz, nem minden előzmény nélkül: a második világháború után már működtek hasonlók, például a népi kollégiumok formájában). Az úttörőparlamentek, diákparlamentek, gyermek-köztársaságok (elsősorban alighanem Sztehlo Gábor zugligeti *Gaudiopolisától* és nemzetközi mintáitól ihletetten), iskola-köztársaságok (*Trencsényi*, 1994), mint a budaörsi Illyés Gimnáziumban az Egyesült Osztályok Szövetsége; a diákok participációja az iskolai nyilvánosságban mint problémamegoldó ágensek (Pál Tamás *Igazlító Napja*), a valódi részvételt biztosító diákkormányzat (Loránd Ferenc Kertész Utcai Dolgozók

Általános Iskolája) és öngazgatás gyakorlatát folyamatos önfeljesztéssel megvalósító iskolaközösségek (Gáspár László szentlőrinci kísérleti iskolája, vagy Templom Józsefné jánoshalmi iskolája), diákok szerepvállalása az iskolaszékben, iskolabíróságok mutatják fel a különböző kormányzási és részvételi megoldások színes palettáját.

A rendszerváltás után, a demokratikus átalakulás éveiben az oktatáspolitikai meghatározó szempontjává vált a gyermeki jogok és a demokratikus normák érvényesítése az iskolákban, ám a demokratikus hagyományok és attitűdök hiányából fakadóan is – amely egyaránt meghatározta a pártállami rendszerben szocializálódott szülők és pedagógusok szerepvállalását és diszfunkcionális (Szabó és Kern, 2011) működését – deficites állampolgári szocializációs mechanizmusok épültek ki. Mind a mai napig nem sikerült érdemben emelni a poszt szocialista időszakban a fiatalok körében kialakult alacsony politikai és közéleti affinitást (Szabó, 2011; Szabó és Falus, 2005). A fősodorhoz tartozó iskolák közül ugyan sokan próbálták hasznosítani a diákok hatékony és eredményes iskolai participációjának tapasztalatait részben vagy egészben, több-kevesebb sikerrel, ám sajnálatos módon jellemzően vagy hamar elhaló radikális félmegoldásokkal, vagy eleve hamvában holt látszat-megoldásokkal (Ligeti, 2002) – mint például a „megűsző és letudó” jellegű ál-társadalmi részvétel biztosítása kirakat-diákönkormányzatokkal (Csákó, 2005, 2011). Ugyanakkor – éppen egy vulgáris, máskor cinikus marxizmus-, illetve szocialista demokrácia-értelmezés miatt – egyes intézményekben a participáció erőszakos kivitelezése, a „túlpolitikálás” miatt a pedagógusokban hátrító attitűd alakult ki mindennel szemben, ami politikum.

Az iskolai tanulói részvételnek számos, hazai hagyományokkal és kipróbált gyakorlattal bíró modellje létezik, amelyek eredményes működtetése – vagyis a demokrácia gyakorlásának empirikus keretei, a demokratikus kultúra maga – azonban a legtöbb magyarországi oktatási intézményben nem tudott megvalósulni. Ugyanakkor több kísérlet és program célozta és célozza meg az iskolai demokratikus kultúra, a tanulói részvétel fórumainak megteremtését és fejlesztését – a továbbiakban egy ilyen projekt megvalósításának előkészítő lépéseit szeretném bemutatni.

A kutatás kontextusa és módszertana

Jelen írás az Iskolafejlesztési Alapítvány (IFA) – a Norvég Civil Alap támogatásában megvalósuló – *Tanulói részvétel az iskolában* című fejlesztési projektjének¹ megkezdése előtt készült diagnosztikus vizsgálat eredményeit, a vizsgált intézményekben a fejlesztés előtti pillanatképet rögzíti. A tanulmány célja, hogy a fejlesztés előzményeit feltárja, és a diagnózis-állítások tapasztalatait összefoglalva indikátorokat képezzen további kutatásokhoz.

A diagnózis felállításához a bázisiskolák mindegyikének vezetőjét egy kvalitatív kutatási metodológia alapján összeállított, nyitott és zárt kérdéseket egyaránt tartalmazó kérdőív kitöltésére kértük fel. A kérdőívek tehát önkitöltős alapon készültek, a mentorok² ugyanakkor – amennyiben ezt indokoltnak látták – saját tapasztalataik, valamint az intézményi dokumentáció alapján kiegészítésekkel, mellékletekkel láthatták el ezeket (pl.: a kérdőív egy kérdésére adott válaszhoz releváns idézet az intézmény pedagógiai programjából, mellékletként az iskolai házirend, a helyi DÖK működési szabályzata, vagy ezek egy adekvát részlete stb.).

Az igen hosszú és részletes – a kiértékelés tanúságai szerint terjedelméből fakadóan az interjúalanyokra gyakorolt hatásában inkább kontraproduktív –, több mint 40 kérdést tartalmazó vezetői kérdőív első fele az intézményvezetők tanulói részvételről alkotott kognitív reprezentációit és az ezzel kapcsolatos attitűdrendszer mértékét. Ezt követte az adott intézményben a diákok participációs lehetőségeinek, ezen belül is főképp a diákönkormányzat működésének felmérése az intézményvezető szemszögéből. A diákok ext-

rakurrikurális és iskolán kívüli tevékenységeiben is fel kívántuk térképezni a társadalmi részvételt – az intézményvezető legjobb ismeretei szerint. Az intézmény klímáját és a közösségi terek meglétét, milyenségét feltáró kérdések mellett az igazgatók állást kellett foglaljanak az iskolában működő minőségbiztosítási rendszer milyenségét illetően, és – amennyiben rendelkezésükre állt erre vonatkozóan információ – a tantestületük, a helyi társadalom, valamint a szülői kollektíva közéleti-állampolgári kultúrájával kapcsolatban is. A kérdőívben választ kerestünk továbbá arra, milyen külső partnerek (pedagógiai műhelyek, civil vagy szakmai szervezetek) segítik a tanulói részvétel fejlődését az iskolán kívül.

Kutatásunk egyik legfontosabb – és talán legizgalmasabb – kérdése a tanulói részvétel aktuálisan az iskolában működő fórumának beazonosítására irányult; szorosan ehhez illeszkedik a későbbiekben – immár a mentorokkal együttműködve, a fejlesztés tervezésének fázisában a vezető, a résztvevő tanárok és diákok által – a megvalósítandó részvételi modell³ kiválasztása.⁴

A diákkérdőívek túlnyomórészt zárt kérdéseket tartalmaztak, biztosítva megjegyzések hozzáfűzésének lehetőségét a diákok számára. Fontos megjegyezni, hogy a tanulói kérdőíveket kitöltő diákok viszonylag csekély száma (ált. 15 fő) miatt az eredmények nem reprezentatívak, ám vizsgálatunk célja „csupán” – a kutatás jelen fázisában legalábbis – egy impresszió nyerése, egy pillanatkép rögzítése, egy „puha” eszközzel felmérhető diagnózis felállítása volt.

A tanulókhöz intézett 18 kérdés sok esetben összezsengett a vezetői kérdőívek kérdéseivel – ám az azokra adott válaszok nem minden esetben, ahogy ez a későbbiekben látható lesz. A kommunikációs és információs csatornák használatának felmérése, a (közösségi) terek használatára, a diákönkormányzat működésének ismeretére, annak értékelésére és a vezetőség, a pedagógusok ehhez való hozzáállásáról szerzett benyomásokra irányultak többek között a kérdőív kérdései. Ezen túl vizsgálat tárgyát képezte az iskola klímájának és az intézmény keretei között szerveződő klubélet jellege, valamint (főképp a középiskolások vonatkozásában) a közösségi szolgálat. Ezeket a kérdőíveket a diákok online felületen tölthették ki.

A bázisintézmények

A projektben részt vevő öt intézmény kiválasztásának szempontjai elsősorban a valamilyen formában már korábban előzményekkel, jó gyakorlatokkal bíró és eredményesen működő tanulói részvételi fórum megléte, vagy a téma iránti érzékeny hozzáállás, komoly érdeklődés és a megvalósításra irányuló motiváltság voltak. A mintát alkotó iskolákat a projekt munkatársai lehetőség szerint eltérő társadalmi és pedagógiai környezetből, az ország más régióiból, különböző fenntartói háttérrel állították össze, úgyelve arra, hogy az intézmények között általános és középiskolák is képviseltessék magukat, úgy a fővárosból és nagyvárosokból, mint kisebb településekről. Az iskolák bemutatása azok anonimitásának biztosításával történik a következőkben, alapvetően a mentorok feljegyzéseiből, a projektnyitón az iskolák képviselői által prezentált bemutatkozó anyagokból, valamint az iskolák honlapján fellelhető információkból kínálva rövid összefoglalást.

Kadarváros

A Dél-Dunántúl és az Alföld találkozásánál fekvő oktatási intézmény általános iskola és gimnázium is egyben, amely nagy hangsúlyt fektet a tehetséggondozásra. A DÖK működésének kiépült hagyományaival bíró iskolát intenzívebb diákélet jellemzi, online is elérhető diákújságjuk aktív tanulói szerkesztőgárdával és folyamatosan frissülő honlappal rendelkezik. A projektre való jelentkezés célja az iskolát képviselő egyik pedagógus elmondása alapján az iskolai közösség egészének hatékonyabb bevonása a participációba.

Ipolyliget

Az észak-magyarországi régióban található általános iskola – mindkét kérdőívtípus tanúsága szerint is – igen gazdag extrakurrikuláris világgal bír (mint lovaglás, úszás, művészeti oktatás stb.), egész napos elfoglaltságot biztosítva diákjainak. A projektbe bevonódott pedagógusok tanúságtétele szerint az intézmény élő és működő demokratikus hagyományokkal bír – ezt alátámaszthatja a heti rendszerességgel megtartott DÖK gyűlések mellett az is, hogy az iskola egyik nyolcadikos tanulója az Országos Diákparlament képviselője. A felkínált tanulói részvételi modellek közül az iskola képviselői „A törvény által előírt demokráciaminimum jól kidolgozottan, hatékonyan és tudatos támogatással működik” elnevezésűt választották mint megvalósítandó végcél.

Porcelánstadt

A Közép-Dunántúlon elhelyezkedő német nemzetiségi általános iskolában az emelt számú nyelvi órák mellett a diákok emelt óraszámban tanulhatnak matematikát és számítástechnikát is; ezen túl igen gazdag az oktatási intézmény extrakurrikuláris világa is. A diákönkormányzat ebben az iskolában is működő hagyományokkal bír, a projektbe bevonódott pedagógusok ugyanakkor fejleszthetőnek és fejlesztendőnek tartják a diákok részvételének rendszerét.

Lomrom

Észak-Magyarország hátrányos helyzetű régiójában fekvő, művészeti oktatást is biztosító sportiskolája nem bír a tanulók részvételét elősegítő nagy múltú vagy jellegzetes diákönkormányzati hagyományokkal – az intézmény vezetője „Tanulni jöttünk!” jeligével csatlakozott a projekthez. Az igen motivált, az intézmény pedagógiai kultúráját tudatosan fejleszteni kívánó intézményvezető a kívánt progressziót széles spektrumban vázolta fel: a DÖK működőképes rendszerré fejlesztése, a diákok bevonása és aktív részvétele az intézmény működésében, iskolaújság megteremtése és az iskolarádió funkcióinak bővítése, lehetőségek szerint a hiányzó közösségi terek kialakítása egyaránt a megnevezett célok között szerepel. A fejlesztő munkához a „Bonyolultabb szerkezetű Diákönkormányzatok” nevű tanulói részvételi modellt választották irányadónak – a mentorral egyetértésben – az intézményvezető, a pedagógusok és a DÖK képviselői.

Rózsakert

A hatosztályos fővárosi gimnáziumban lefektették a tanulói részvétel kiteljesedéséhez szükséges alapokat: az iskolában kiépült közösségi terek, sok éves hagyományokkal bíró, megújuló diákönkormányzat, gazdag extrakurrikuláris világ, aktív diákélet, a minőség biztosítását támogató tanár- és intézményértékelési rendszer biztosítja a diákoknak az iskola működésében történő aktív részvételt. Az intézményvezető, a pedagógusok és az agilis diákönkormányzati képviselők ugyanakkor a tanulói részvétel lehetőségeinek kiszélesítését, a diákok kezdeményezőképességének fejlesztését, az alulról jövő kezdeményezések ösztönzését, a DÖK népszerűsítését és csapatának építését tűzték ki célul.

A vezetői és diákkérdőívek eredményeinek összevetése⁵

Kadarváros

Az intézmény vezetője a „tanulói részvétel” fogalmát elsősorban az iskolai közéletben történő szerepvállalásként és az önkormányzatiság érvényesüléseként határozta meg; a részvételt az iskola intézménye köré fókuszálta – az intézmény keretein belüli programok megszervezését, az azokon való részvételt emelte ki, valamint az interaktív kommunikáció jelentőségét hangsúlyozta. Véleménye szerint az intézményben jelenleg működő részvételi modell „A törvény által előírt demokrácia-minimum jól kidolgozottan, hatékonyan, tudatos támogatással működik” kategóriába sorolható.

Az igazgató elmondása alapján a „diákönkormányzatok általánosságban jól működnek a DÖK-segítő tanárok vezetésével” – a diákkérdőívekben a diákok véleménye ezt megerősíteni látszik: 85,8 százalék szerint a DÖK hatékonyan működik az iskolában. Az intézményvezető ugyanakkor egyes tagok inaktivitásából eredő feszültséget azonosított a gimnázium diákképviselői között, ami az aktív tagokra háruló többletteleherből ered. A diákkérdőívekben a DÖK nem hatékony működésének egyik okaként a diákok is leírták, hogy a DÖK-képviselői poszt nem népszerű, így arra nem jelentkeznek, valaki végül csak „elvallalja”. A diákok problémaként definiálták a lassú kommunikációt tanárok és diákok között, valamint hogy kevésbé tudják érvényesíteni a diákság akaratát az iskolavezetéssel szemben.

Az igazgató tanúsága szerint az intézményben „nincs rögzített rendszere” a diákönkormányzati képviselők választásának – ez általában az osztályfőnök vezetésével történik, leggyakrabban zárt szavazással, és „néhány osztály esetében” nyílt szavazással. A diákkérdőívekben a válaszok 73,3 százaléka titkos szavazási rendszerről tesz tanúbizonyságot; a diákok 26,7 százaléka a nyílt szavazást jelölte meg a diákönkormányzati képviselőválasztás módjának.

A DÖK munkáját heti gyakoriságú gyűlésekként írja le az intézményvezető, amit az elnök/alelnök vezet, egy segítő tanár pedig csupán problémafelvetésekkel él. A megkérdezett diákok 92,9 százaléka ezt megerősíti – szerintük „a diákok hozzák a döntéseket, és ők is hajtják végre ezeket, egy tanár ellenőrzése mellett”.

A papíron és elektronikus formában is megjelenő iskolaújságot az intézményvezető elmondása szerint a diákok írják, szerkesztik és nyomtatják, egy segítő tanár nagyrészt csak korrektúráz. A diákkérdőívekben a válaszok 71,4 százaléka is a diákok tevékenységének nagyobb fokú autonómiájáról tanúskodik.⁶

A pedagógusok és a vezetőség munkájának értékelése rendszerezettnek mondható az igazgató szerint.⁷ Az iskolában tanulók családjainak közéleti és állampolgári kultúrája differenciált, csakúgy, mint az iskola nevelőtestületének.

A megkérdezett diákok 35,7 százaléka szerint iskolájuk eléggé demokratikus, 50 százalék szerint átlagosan demokratikus, 7,1 százalék szerint pedig nem túl demokratikus.

Ipolyliget

Az igazgató az öntevékeny, kezdeményező és kreatív diákok intézményben és osztályban megnyilvánuló tevékenységét érti „tanulói részvételen”. Véleménye szerint az iskolában jelenleg működő részvételi modell „A törvény által előírt demokrácia-minimum jól kidolgozottan, hatékonyan, tudatos támogatással működik” kategóriába sorolható. A hatékony diákönkormányzati működést a kezdeményező, öntevékeny iskolai programszervezéssel, illetve az iskolai élettel kapcsolatos javaslatok tételével jellemzi. A diákönkormányzat működését hatékonynak tartja, ennek elsődleges okaként a DÖK-öt támogató pedagógus jó szervezőképességét jelölte meg. Ezzel egybecsengő módon a megkérdezett diákok mindegyike hatékonynak tartotta a diákönkormányzat működését. Az igazgató szerint a tanulói részvételt támogató módszerek az intézményben elterjedtek, a gyakorlatban általánosan alkalmazottak.⁸

Az igazgató elmondásában a tantestület és az iskolavezetés „teljes mértékben” támogatja a diákönkormányzati programot – ezt a megkérdezett diákok 84 százaléka szintén így véli. Mind a diákkérdőívek válaszainak túlnyomó többsége (92 százalék), mind az intézményvezető szerint a diákok képviselőit általában a legmegfelelőbb embereket választják meg, akik az igazgató jellemzésében jó kommunikatív képességű, kooperatív, szociálisan érzékeny, jó koordinátor és vezető típusok.⁹

A diákönkormányzati képviselők választásának módja az osztályfőnöki órán a titkos szavazás volna a DÖK SzMSz szerint, ám a megkérdezett diákok 59,3 százaléka a nyílt szavazást jelölte meg a választás módjának, 14,8 százalék szerint az osztályfőnök jelöltjeire lehet szavazni, 14,8 százalék szerint pedig az osztályfőnök jelöli ki a képviselőket – csupán 11,1 százalék szerint történik titkos szavazás. A hetente megrendezésre kerülő DÖK gyűlésen az intézményvezető szerint a diákok aktívan részt vesznek a munkában – amelyet a DÖK vezető tanárral együtt találnak ki és szerveznek meg. Ezzel némileg egybecsengően a megkérdezett diákok 76 százalék úgy érzékeli, hogy egy tanár vezeti a DÖK gyűléseket, és a diákok „csak” szavaznak.

Iskolarádió és iskolaújság nem működik az intézményben, bár ez utóbbi beindítását tervezik.

A megkérdezett diákok 56 százaléka szerint iskolájuk eléggé demokratikus, 24 százalék szerint átlagosan demokratikus, 4 százalék szerint pedig nem túl demokratikus.

A pedagógusok és a vezetőség értékelése az intézményvezető elmondásában az intézményi önértékelés részét képező pedagógusértékeléskor történt. A diákkérdőívek válaszaiban 32 százalék emlékszik több alkalommal előforduló értékelésre, 40 százalék pedig egy ilyen alkalomra emlékszik.

Porcelánstadt

Az igazgató „tanulói részvételen” leginkább a diákoknak a diákönkormányzatban való aktív és felelős részvételét értette, míg az intézményben jelenleg működő részvételi modellt „A törvény által előírt demokrácia-minimum jól kidolgozottan, hatékonyan, tudatos támogatással működik” kategóriában jelölte meg. Az intézményvezető a diák-

önkormányzat működéséről és a diákönkormányzati képviselőválasztás mikéntjéről szűkszavúan nyilatkozott, és bár a diákok 80 százaléka szerint a diákönkormányzat hatékonyan működik, a fórum hiányosságaként regisztrálták, hogy nem segít a problémák megoldásában és kevés programot szervez.

A vizsgált intézmények közül itt a legmagasabb (50 százalék) azok aránya, akik szerint a diákok érdekeit csak „valamennyire” képviselik megfelelően a megválasztott képviselők, és az ezen képviselőkkel történő kommunikációt is ebben az iskolában gondolják legtöbbször kevésbé megfelelőnek (50 százalék). A diákok többsége szerint a tanárok és a vezetőség fontosnak tartja a diákönkormányzatot, ugyanakkor az iskolák közül itt a legmagasabb azon diákok aránya (40 százalék), akik szerint ez pedagógusai számára nem lényegi kérdés.

A diákkérdőívek tanúsága szerint a diákönkormányzati képviselők választása főképp a tanulók által, nyílt szavazással történik (60 százalék), 20 százalékuk szerint titkos szavazással, 10 százalékuk arról nyilatkozott, hogy az osztályfőnök jelöli ki a DÖK képviselőt, de arra is van példa, hogy valaki önként jelentkezik a posztra. A DÖK üléseket a válaszadók fele szerint egy pedagógus vezeti, a diákok pedig szavazatukkal járulnak hozzá a működéshez, 30 százalék azonban úgy véli, hogy a döntésekért és ezek végrehajtásáért is a diákok felelősek, egy tanár pedig ellenőrzi a munkájukat.

Az intézményvezető elmondása alapján a pedagógusok és a vezetőség munkájának értékelése nem jelenik meg az iskola kultúrájában¹⁰, és nincs iskolaújság és iskolarádió sem.

A diákok fele úgy gondolja, hogy iskolája átlagosan demokratikus, 20 és 10 százalék eléggé, illetve nagyon demokratikusnak tartja intézményét, 20 százalék szerint azonban az iskola nem túl demokratikus.

Lomrom

Az intézményvezető – aki a tanulói részvétel vonatkozásában az intézmény pedagógiai kultúrájának fejlesztését tűzte ki célul – problémafeltárási attitűddel kitöltött vezetői kérdőívében a „tanulói részvételt” a gyerekek iskolai életbe való minél erőteljesebb bevonásában határozta meg; ennek megfelelően a hatékonyan működő diákönkormányzat legfőbb jellegzetességének a mindennapi jelenlét érzékelhető voltát nevezte meg. A többi intézménytől eltérően a részvételi modellek közül az iskolában jelenleg működőhöz leginkább a „Bonyolultabb szerkezetű diákönkormányzatok (nem csak osztályképviselő, más funkcionális közösségek önkormányzata, ill. más elven elismert érdekcsoportok, struktúrák érvényesülnek)” elnevezésűt találta hasonlatosnak.

Az igazgató szerint az iskolában többek között „szemléleti okok” miatt sem műkö-

Az igazgató szerint az iskolában többek között „szemléleti okok” miatt sem működik hatékonyan a diákönkormányzat; ennek egyik eklatáns példaként a diákönkormányzati képviselők osztálytermi választását jelölte meg, mivel tudomása szerint ekkor „több osztályfőnök közvetlen irányítja a választást”. Ezt a problémát a diákok is azonosították: a kérdőívet kitöltő tanulók legtöbbször (36,4 százalék) szerint nincsenek választások, mivel a képviselőt az osztályfőnök jelöli ki. A diákok második legnagyobb csoportja (31,8 százalék) nyílt szavazással választotta meg képviselőjét, és csak 22,7 százalék tette ugyanezt titkos szavazással.

dik hatékonyan a diákönkormányzat; ennek egyik eklatáns példajaként a diákönkormányzati képviselők osztálytermi választását jelölte meg, mivel tudomása szerint ekkor „több osztályfőnök direktben irányítja a választást”. Ezt a problémát a diákok is azonosították: a kérdőívet kitöltő tanulók legtöbbször (36,4 százalék) szerint nincsenek választások, mivel a képviselőt az osztályfőnök jelöli ki. A diákok második legnagyobb csoportja (31,8 százalék) nyílt szavazással választotta meg képviselőjét, és csak 22,7 százalék tette ugyanezt titkos szavazással. Az intézményvezető szerint a diákönkormányzati vezetők és a többi diák közötti kommunikáció esetleges – a megkérdezett diákok 72,7 százaléka ezzel szemben általában jónak találta ezt a kommunikációt.

A havonta összeülő DÖK munkájába a nyilatkozott diákok igen nagy része, 45,5 százaléka nem lát bele, nincs ismerete a részvétel mikéntjéről. A kitöltők második legnagyobb csoportja (27,3 százalék) szerint egy pedagógus ellenőrzése mellett a diákok hozzák a döntéseket, és ők is hajtják végre ezeket; ez utóbbihoz hasonlatosnak írta le a DÖK működését az igazgató is.

Az intézményvezető bevállása szerint iskolarádióval, iskolaújsággal az intézmény nem rendelkezik; a pedagógusok és a vezetőség munkájának értékelése esetlegesen, tanév végén, és csak a 8. évfolyamban történik. Mind az iskola tanulóinak, mind azok szüleinek, mind a nevelőtestület közéleti-állampolgári kultúráját fejlesztendőnek tartja.

Rózsakert

Az intézményvezető a „tanulói részvétel” fogalmát tágabban értelmezve, a diákok környezetében zajló folyamatokba történő bevonódásra, az azokra való reflektálásra is kiterjesztette a definíciót, meghaladva ezzel az iskolára korlátozódó – szintén szorgalmazott – aktivitást. A jelenleg az intézményben működő modellt „A törvény előírta demokrácia-minimum jól kidolgozottan, hatékonyan, tudatos támogatással működik” elnevezésével azonosította. Az igazgató koherens, következetes válaszaiban egy önálló, öntevékeny, alulról szerveződő és proaktív diákönkormányzatot vizionált, amely jogaival tudatosan élve valódi érdekképviseletet biztosít a diákoknak. Meglátása szerint ugyanakkor az iskolai DÖK működése nem hatékony, mivel a diákképviselők nem kellőképpen önállóak, lehetőségeikről tájékozottságuk nem kielégítő, és „nem érzik magukénak” a diákönkormányzatot. A fejlődési lehetőséget a diákok aktivitásának és önszerveződésének erősödésében, valamint egy agilis, karizmatikus diákvezető fellépésében jelölte meg – aminek problematikus voltát ugyanakkor rögzítette, mivel tapasztalata szerint „nincs presztízse az iskolában diákönkormányzati vezetőnek lenni”.¹¹

Az intézményben mindezek mellett működő hagyományokkal bír a DÖK – a diák-kérdőívekben adott válaszok nagy többsége (80 százalék) ennek működését hatékonynak találta, és a megkérdezett diákok kivétel nélkül úgy érzékelték, hogy az iskola vezetése és a pedagógusok fontosnak tartják a diákönkormányzatot. A minőségbiztosítás jegyében az intézményben éves gyakorisággal értékeli a diákok tanáraikat – ezt a megkérdezett tanulók 90 százaléka megerősítette.

A DÖK képviselők megválasztásának az igazgató szerint nincs rögzített, bejárattott rendszere; a kérdőívet kitöltő diákok nagy többsége (77,8 százalék) titkos szavazással, kisebb részük (22,2 százalék) nyílt szavazással választotta eddig képviselőit. Bár a diákok 30 százaléka nem rendelkezik ismeretekkel a DÖK-ben folyó munka módjáról, 60 százalékuk szerint a diákok a döntések meghozói és végrehajtói, egy pedagógus pedig ellenőrzi a munkájukat. A tanévente 6–8 alkalommal a szünetekben megtartott röpgyűléseken túl félévente tart a diákönkormányzat egy óras összejövetelt az igazgató elmondása szerint. A kommunikáció a megkérdezett diákok mindegyike és az intézményvezető elmondása alapján is igen hatékony a diákok és képviselőik között (ez leginkább közös-

ségi oldalak segítségével történik). A rendszertelenül megjelenő iskolaújságban folyó, túlnyomórészt diákok által végzett írói és szerkesztői munkáról a tanulók 60 százaléka tud; az iskolarádió, bár létezik, működtetésében a diákok nem vesznek részt.

A megkérdezett tanuló fele szerint iskolájuk átlagosan demokratikus, 40 százalékuk eléggé, tizedük pedig nagyon demokratikusnak tartja tanintézményét.

A diagnosztikus vizsgálat eredményei és a további kutatáshoz képzett indikátorok

Az iskolákban az intézményvezetők sokféleképpen értelmezik a „tanulói részvétel” fogalmát és számos funkció alapján határozzák meg a hatékony diákönkormányzati működést. Az öt intézményből négy esetében az „öntevékenység”, az „aktivitás” és a „kezdeményezés” kulcsszavai köré szerveződtek a participációról alkotott képzetek, inkább partneri szerepet szánva a diákoknak. Ezekben az esetekben a részvételi fórum nevelési funkciókkal is bővült, hiszen a részvételen keresztül az intézményvezetők feltetelezik az öntevékenység, az önszerveződés, a kritikus gondolkodás képességének fejlődését is.

Az öt iskola esetében szintén négy alkalommal az igazgatók a tanulói részvételt kizárólag az iskola életterére vonatkozóan értelmezték, és csak egy intézmény „nyitott a világra”, kiterjesztve a részvétel lehetőségeit, a társadalmi felelősségvállalást hangsúlyozva. A tanulók döntési jogának hatóköre általában az iskolai dokumentumok vonatkozásában került elő, ám erről – egy eset kivételével – az intézményvezetők igen szűkszavúan nyilatkoztak vagy kevéssé körülhatárolható módon, általánosságban beszéltek, csakúgy, mint a jogok gyakorlásának módjáról.

A diákönkormányzat egyik legfontosabb funkciójának a tevékenység- és programszervezést jelölték meg, a tanórán kívüli, „közösségi” tevékenységek szervezésének keretében. Az érdekvédelmi-érdekképviselői funkció jelentőségére egy esetben utalt intézményvezető, ugyanígy egy esetben emelték ki az iskolai nyilvánosságban való részvétel fontosságát. Az értékelő funkció megjelenése – összefüggésben az értékelési-minősítési rendszer jelenlétével, ami három intézményről mondható el – sem általános. A DÖK gyűlések két intézményben heti, másik kettőben havi, egy intézményben pedig havi 1,5 alkalommal kerülnek megrendezésre átlagosan. A diákönkormányzati képviselők választásában a titkos szavazás kultúrája inkább a két középiskolára jellemző, csakúgy, mint az iskolaújság készítése, vagy a DÖK működtetésében a nagyobb fokú tanulói autonómia, ahol a pedagógus inkább csak facilitál.

A fenti eredményeket egy tágabb perspektívából vizsgálva árnyaltabb értelmezésre nyílt mód. A rendszerváltás utáni években számos kutatás és pályázati lehetőség támogatta a diákönkormányzati tevékenység fejlesztését az iskolákban – ilyen volt az Ezredforduló Alapítvány által hirdetett pályázati projekt is 1992/93-ban.¹² A beérkezett pályamunkák elemzéséből készített kutatás (*Trencsényi*, 1993) rávilágít többek között a diákönkormányzat fogalmának pontatlan használatára – vagyis a pályázó pedagógusok szakmai bizonytalanságára a diákönkormányzat funkciójának tekintetében. Bár a jelen írás alapjául szolgáló kutatás és az Ezredforduló Alapítvány pályázatára épülő kutatás összehasonlíthatósága nehézségeket vet fel – hiszen ezek két, nem azonos szempontok szerint készült adat- és kérdésrendszer köré szerveződnek –, mégis megfogalmazhatóak bizonyos tanulságok. Mindkét vizsgálat esetében számos funkció alapján határozták meg a diákönkormányzatot, és legfontosabb szerepkörének mindkét esetben (a leírásokban a fogalmak használati gyakoriságát alapul véve) a „szabadidős szolgáltatásokat” nevezték meg, amely főképp a tevékenység- és programszervezést, a tanórán kívüli, „közösségi” tevékenységeket foglalja magába. Míg az „érdekképviselői, érdekvérvényesítési funk-

ciók” az 1993-as kutatásban hangsúlyozottabban jelennek meg, a „tanulói részvétel, a közös kormányzás gyakorlása” funkció lényeges elem mindkét esetben – jelen, 2015-ös kutatásunkban talán inkább nyomatékosított az öntevékenység, a proaktivitás és a tanulói kezdeményezés jelentősége. Nem mellékes ugyanakkor az sem, hogy a két vizsgálatban nagyon hasonló funkciókat társítanak a diákönkormányzati működéshez; a fent megnevezetteken túl mindkét esetben megjelenik a közösségszervező funkció, a szervezetfejlesztési és szabályalkotási szerepkör (főképp az iskolai dokumentumok véleményezése, a rájuk beadott módosítási javaslatok fényében), valamint az iskolai nyilvánosság megteremtésének funkciója. Az IFA projekt kutatásán belül ugyanakkor az 1993-as kutatáshoz képes jóval hangsúlytalanabban, vagy egyáltalán nem jelennek meg bizonyos szerepkörök: ilyen például az „eszközértékű programok megszervezése” (ami diákok képzését, vagy Igazlító Nap szervezését ölelheti fel), vagy a „szelekciós funkció”, ami például vezető kiválasztását foglalja magába.¹³

Mindezek alapján valószínűsíthető, a kilencvenes évek elején és a napjainkban működő önkormányzat-kép az iskolákban egyaránt differenciált, nem konszenzuális, az érdekképviselő funkciói a két kutatás alanyai elmondásában – bár feladatkörük valóban rendkívül összetett is lehet – pedig számosak. A kilencvenes évek elején pályázókkal szemben ugyanakkor a jelen kutatásra jelentkezett intézményekben közös nevezőt jelenthet a tanulói öntevékenység és aktivitás hangsúlyos volta az iskolák mindegyikében – amely aspektus a tanulói részvétel fejlesztésének szempontjából alapvető.

A jelen kutatás által vizsgált vezetői és diákkérdőívekből kitűnik továbbá, hogy az iskolák igen eltérő demokratikus hagyományokkal, működési feltételekkel és adottságokkal bírnak. (Differenciált szociokulturális közegükről pedagógiai dokumentumaik és képviselőik projektnyitó bemutatkozásai tanúsoktadnak).

A sok eltérés mellett ki kell hangsúlyoznunk ugyanakkor az intézmények közötti hasonlóságokat: ilyen alapvető tényező a progresszióra való törekvés a tanulói részvétel kérdésében – hiszen minden iskola önként vállalta, hogy egy éven át fejleszti a participáció lehetőségeit tanulói számára –, és ilyen a minden intézményre jellemző igen gazdag extrakurrikuláris világ.

A tanulmány célja az volt, hogy feltárja a fejlesztés előzményeit, mintegy rögzítve a start mező pillanatképét, majd a diagnózis állítások tapasztalatait összefoglalva indikátorokat képezni további kutatásokhoz. Távlati cél pedig a fejlesztési projekt mostani és későbbi kutatási adatainak összevetése, adatváltozásokból következtetések levonása, összefüggések feltárása.

A kétféle – vezetői és diákkérdőívek – alapján képzett indikátorok a következők:

A diákkérdőívek alapján képzett indikátorok

- a tanulók tudása a DÖK működéséről / iskolagyűlések működéséről
- a tanulók véleménye a diákképviselő alkalmasságáról
- a tanulók véleménye a diákképviselő és iskolatársaik közötti kommunikáció hatékonyságáról
- a tanulók véleménye a vezetés és a pedagógusok diákönkormányzathoz való hozzáállásáról
- a tanulók iskolai információszerzési-kommunikációs csatornáit
- a tanulók részvétele tanórán kívüli tevékenységekben/szakkörökben
- a tanulók részvétele közösségi szolgálatban (középiszkolai fókusz)
- a tanulók közösségi térhasználata
- a tanulók ismerete a vezetői és pedagógusértékelés meglétéről / gyakoriságáról

- a tanulók részvétele az iskolai nyilvánosságban – az iskolaújság és iskolarádió működésére vonatkozó ismeretek
- a tanulók véleménye az iskola demokratikus voltáról

A vezetői kérdőívek alapján képzett indikátorok

- az intézményvezetők „tanulói részvételtől” alkotott kognitív reprezentációi
- az intézményvezetők ismeretei és ideáljai a diákönkormányzat működéséről, az ebben folyó tanulói részvétel mikéntjéről és a diákképviselők választásáról
- az intézményvezetők véleménye az ideális diákképviselőről
- az intézményvezetők ismerete az iskolagyűlés működéséről
- az intézményvezetők véleménye az iskolában jelenleg működő tanulói részvételi modell milyenségéről
- az intézményvezetők véleménye az iskola extrakurrikuláris világáról
- az intézményvezetők ismerete az iskolai nyilvánosságról – az iskolaújság és iskolarádió működéséről és munkájáról
- az intézményvezetők tudása a diákok és diákképviselők kapcsolatáról, a köztük lévő kommunikáció milyenségéről
- az intézményvezetők tudása az iskolai közösségi terekről és azok felhasználási szokásairól
- az intézményvezetők tudása a diákok iskolán kívüli tevékenységéről – mint részvétel civil szervezetekben/önkéntes munkában/egyéb közösségi szolgálatban
- az intézményvezetők tudása az iskolán belül a tanulói részvétel támogatásának különböző megnyilvánulási formáiról
- az intézményvezetők ismerete a pedagógusok és a vezetőség minősítési rendszeréről
- az intézményvezetők véleménye a diákok, a nevelőtestület, a diákok otthoni közege és a helyi település közéleti-állampolgári kultúrájáról
- az intézményvezetők véleménye a szülőkkel való együttműködés milyenségéről

A tanulói részvétel különböző modelljei közül az öt intézményből egy a törvény által előírt demokrácia-minimum jól kidolgozottan, hatékonyan, tudatos támogatással történő működtetésének programját, egy a bonyolultabb szerkezetű diákönkormányzatok kiépítését, egy pedig az iskola-köztársaság megteremtését vette fontolóra kiindulási alapként a fejlesztési program keretében. Két intézmény esetében a megvalósítani vágyott részvételi modell arculata még nem konkretizálódott – a mentorok, a diákok és a pedagógusok több egyeztetés alkalmával alakítják ki az adott intézményhez leginkább illő szervezeti és működési módot, a helyi körülményekhez, hagyományokhoz és adottságokhoz igazodva.

Irodalomjegyzék

Csákö Mihály (2005): Mitől féltjük az iskolást? In: Majtényi László és Somody Bernadette (szerk.): *Politika és iskola*. Eötvös Károly Intézet, Budapest. 23–32.

Csákö Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: Bauer Béla és Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 101–114.

Ligeti György (2002): *Gyűjtős. Iskola, demokrácia, civilizáció*. 2015. 07. 06-i megtekintés, <http://mek.oszk.hu/01500/01575/01575.pdf>

Szabó Andrea (2011): *A politika iránti érdeklődés a felnőttek és a fiatalok körében*. 2015. 07. 19-i megtekintés, <http://www.valasztaskutatas.hu/eredmenyek/kutatas-jelentesek/rkkujtjel/politika-iranti-erdeklodes/view>

Szabó Andrea és Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer Béla és Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 37–80.

Szabó Ildikó és Falus Katalin (2005): Politikai szocializáció közép európai módra. A magyar sajátosságok. In: Falus Katalin, Jakab György és Vajnai Viktória (szerk.): *Hogyan neveljünk demokráciára?* Országos Képzési Intézet, Budapest. 101–115.

Trencsényi László (1993): Tükörkép a diákönkormányzatokról. *Iskolakultúra*, 3. 23. sz. 46–53.

Trencsényi László (1994): Az iskola-köztársaságok történetéből. In: uő (szerk.): *Az alkotmányos pedagógus*, Janusz Korczák. Állampolgári Tanulmányok Központja – Iskolapolgár Alapítvány, Budapest.

Jegyzetek

¹ Az IFA öt kiválasztott, önként vállalkozó, fenntartója támogatását bíró oktatási intézményben egységesen felkészített, a tanulói részvétel tematikájának elismert hazai szakembereiből toborzott mentorok segítségével indította el a tanulói részvételt támogató fejlesztési projektjét. A projekt célja, hogy az iskola hagyományaihoz, helyi sajátosságaihoz, adottságaihoz, irányultságához és lehetőségeihez leginkább illeszkedő tanulói részvételi modell kiválasztása után a mentorok az adott intézményben az iskola vezetésével, a bevont pedagógusokkal és diákokkal együtt, közösen tervezzék, majd valósítsák meg a fejlesztési programot. A projekt megvalósításának egy éves futamideje alatt a mentorok az iskolák havi rendszerességgel történő monitorozása, az iskolai dokumentumok áttekintése és az ezzel kapcsolatos tanácsadás, a bevont pedagógusok érzékenyítő tréningjei, a tanárokkal, diákokkal és a vezetéssel történő személyes egyeztetése mellett (és ezeket alapul véve) a projekt a bázisiskolákban implementált tanulói részvételi modellek megerősítését tűzte ki elsődleges célul. A projekt vezetőjének, Trencsényi László egyetemi docensnek és munkatársainak nem titkolt távlati víziója és társadalmi küldetésvállalása ezen túl a sikeres bázisintézmények gyámkodása mellett az implementált tanulói részvételi modellek multiplikációja, a hálózatszerződés megalkotása. A fejlesztés folyamatos követése, eredményeinek publikálása a projekt résztvevőinek jövőbeli, vállalt kötelezettségei. A projektről bővebben: www.ifa.hu

² A *Tanulói részvétel az iskolában* című projektben részt vevő mentorok: Gyöngyös Zoltán, Kormos Dénes, Dr. Kovács Géza, Révész György, Szép Adrienn. A mentorokról bővebben: 2015. 07. 05-i megtekintés, <http://iskolafejlesztas.wix.com/ifa2#!tanuloiresztvevo/c1o3s>

³ A tanulói részvételi modellekre felkínált válaszelehetőségek a következők voltak:

- 1) a törvény előírta demokrácia-minimum jól kidolgozottan, hatékonyan, tudatos támogatással működik (pl.: diákgyűlés, DÖK, hatáskörök gyakorlása stb.)
- 2) bonyolultabb szerkezetű diákönkormányzatok {nemcsak osztályképviselő, más funkcionális közösségek önkormányzata (szakkör, énekkar stb.), ill. más elven elismert érdekcsoportok (kollégisták, gyerekek, bejárók, tagközségek stb.), akár „ellenzék-kormánypart” struktúrák érvényesülnek}
- 3) Iskola-köztársaságok
- 4) közös kormányzási struktúrák
- 5) erős iskolaszék

6) Települési Gyermekek- és Ifjúsági önkormányzattal való integráció

7) serdülőszervezettel kialakult (hagyományozott) integráció, feladatmegosztás

8) panaszkezelési eljárások jól kialakított rendszere

9) egyéb, éspedig:

⁴ Ez egyes intézményeknél már a projektnyitó programon kiválasztásra került.

⁵ Az igen részletgazdag vezetői kérdőívek és diákkérdőívek összevetése a teljesség igénye nélkül, a lényegesnek vélt momentumok kiemelésével történik.

⁶ Vagyis: „a diákok írják bele [az iskolaújításba] és szerkesztik, és egy tanár segít nekik”.

⁷ Bár az utóbbi két évben ezek elmaradtak, a rendszeres gyakorlat szerint pedagógusértékelés két évente, intézményi önértékelés általában 2,5 évente történt tanulói, szülői és pedagógus-kérdőívek segítségével. A megkérdezett diákok 35,7 százaléka több alkalomra is emlékszik, mikor értékelhette tanárai munkáját, további 35,7 százalék egy ilyen alkalomra emlékszik, 28,6 százalék viszont egyáltalán nem emlékszik hasonlóra.

⁸ Ennek alapjául egy TÁMOP projekt szolgált, amelyen a részt vevő tanárok segítettek kollégáiknak elsajátítani a kooperatív tanulási módszereket és a projekt módszert.

⁹ Az egyik DÖK képviselőt a megyei diákparlament delegálta is az országosra.

¹⁰ Ezt a diákok túlnyomó többsége is így tapasztalta (70 százalék), 30 százalék ugyanakkor valamilyen emléket őriz értékelésekről.

¹¹ A projektnyitó programon az intézményt képviselő két diákönkormányzati képviselő ugyanezeket a problémákat azonosította.

¹² A kutatás a nyertes 65 oktatási-nevelési intézmény pályázatát elemezte; ezek között különböző intézménytípusok találhatók az ország különböző régióiból (bővebben ld. *Trencsényi*, 1993).

¹³ A fenti összehasonlítás alapjául az 1993-as kutatás (*Trencsényi*, 1993) kategóriarendszere szolgált.

Gomboczné Erdei Mónika

PhD hallgató,

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola, Nevelélméleti Program